

Een archeologisch onderzoek op de locatie  
Grote Kruisstraat 18-22A  
te Groningen

K. Helfrich



*Stadse Fratsen 43*  
juli 2018



# Een archeologisch onderzoek op de locatie Grote Kruisstraat 18-22A te Groningen

K. Helfrich

*Stadse Fratsen 43*  
juli 2018

(Archeologische basisrapporten  
van de Gemeente Groningen  
en  
Stichting Monument & Materiaal  
Groningen)

---

Deze basisrapporten bevatten een weergave van de resultaten van archeologische (deel)onderzoeken die binnen de gemeente Groningen zijn uitgevoerd. De Stadse Fratsen zijn beschikbaar op de internetsite:  
[www.stichtingmenm.nl](http://www.stichtingmenm.nl)

Colofon

ARCHIS-meldingsnr: 506

Redactie: G.L.G.A. Kortekaas en M. Daleman.

Omslag: De geplakte aspot zwevend boven zijn vindplaats: het schrobputje.

Foto: J. Buist.

Status rapport: definitieve versie

Autorisatie:



Drs. G.L.G.A. Kortekaas  
Senior KNA-archeoloog Gemeente Groningen

©Gemeente Groningen

ISBN/EAN: 978-90-7889-42-6

# Inhoudsopgave

|   |           |
|---|-----------|
| <b>Samenvatting</b>                                     | <b>1</b>  |
| <b>1 Inleiding</b>                                      | <b>3</b>  |
| 1.1 Aanleiding van het onderzoek . . . . .              | 3         |
| 1.2 Werkwijze . . . . .                                 | 3         |
| 1.3 Bodemopbouw . . . . .                               | 4         |
| 1.4 Historie en archeologische verwachting . . . . .    | 5         |
| <b>2 Resultaten</b>                                     | <b>9</b>  |
| 2.1 Sporen en structuren . . . . .                      | 9         |
| 2.2 Vondstmateriaal . . . . .                           | 10        |
| 2.2.1 Keramiek . . . . .                                | 10        |
| 2.2.2 Glas . . . . .                                    | 12        |
| 2.2.3 Metaal . . . . .                                  | 13        |
| <b>3 Conclusie</b>                                      | <b>15</b> |
| <b>Literatuur</b>                                       | <b>17</b> |
| <b>Bijlage 1 Technische en administratieve gegevens</b> | <b>19</b> |
| <b>Bijlage 2 Vondstenlijst</b>                          | <b>21</b> |
| <b>Bijlage 3 Determinatielijst vondsten</b>             | <b>23</b> |



## Samenvatting

*In verband met de bouw van een tiental nieuwe woningen aan de zuidzijde van de Grote Kruisstraat is in januari 1992 een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Door miscommunicatie tussen de opgraver en de graafmachinist kon van het oorspronkelijke plangebied slechts een beperkt gedeelte gedocumenteerd worden. Dit betreft de ondergrond van de huidige huisnummers 18-22A. Hieronder konden de fundamente van een oude woning in kaart gebracht worden.*

*Het bleek hierbij te gaan om een ondiepe rechthoekige woning met een gang in het midden en aan elke zijde daarvan een kamer. Deze oorspronkelijke woning dateert mogelijk al uit de 18e eeuw en is eind 19e eeuw uitgebreid naar achteren, waardoor een meer vierkant woonoppervlak ontstond. In dit aangebouwde deel is ook een inpandige waterput waargenomen. Dat het een eenvoudige behuizing betrof, blijkt ook uit het aangetroffen vondstmateriaal, dat weinig luxueuze vondsten bevat. Het zijn vooral voorwerpen uit het huishouden, zoals kook- en tafelgerei, kledingaccessoires, flessen en klein muntgeld. De datering van het vondstmateriaal ligt hoofdzakelijk in de periode 1700-1950.*





# 1 Inleiding

## 1.1 Aanleiding van het onderzoek

Voorafgaand aan de bouw van een tiental woningen aan de zuidzijde van de Grote Kruisstraat is de ondergrond archeologisch onderzocht (afb. 1). Het onderzoek duurde van 13-15 januari 1992 en is uitgevoerd door de gemeente Groningen in samenwerking met Stichting Monument & Materiaal onder supervisie van het Biologisch Archeologisch Instituut (nu GIA) van de Rijksuniversiteit Groningen. De technische en administratieve gegevens zijn vermeld in bijlage 1. Nadat de huizen tot op maaiveld gesloopt waren, is een dag later begonnen met het tekenen van de fundamenteën. Doel van het onderzoek was om de geschiedenis van de plek en de bodemopbouw in kaart te brengen. De belangrijkste onderzoeksvraag hiervoor was:

Zijn er op de onderzoekslocatie nog sporen van oudere bewoning aanwezig en zo ja, uit welke periode dateren deze?



**Afbeelding 1:** Ligging van de opgraving. Kaart: J. Buist.

## 1.2 Werkwijze

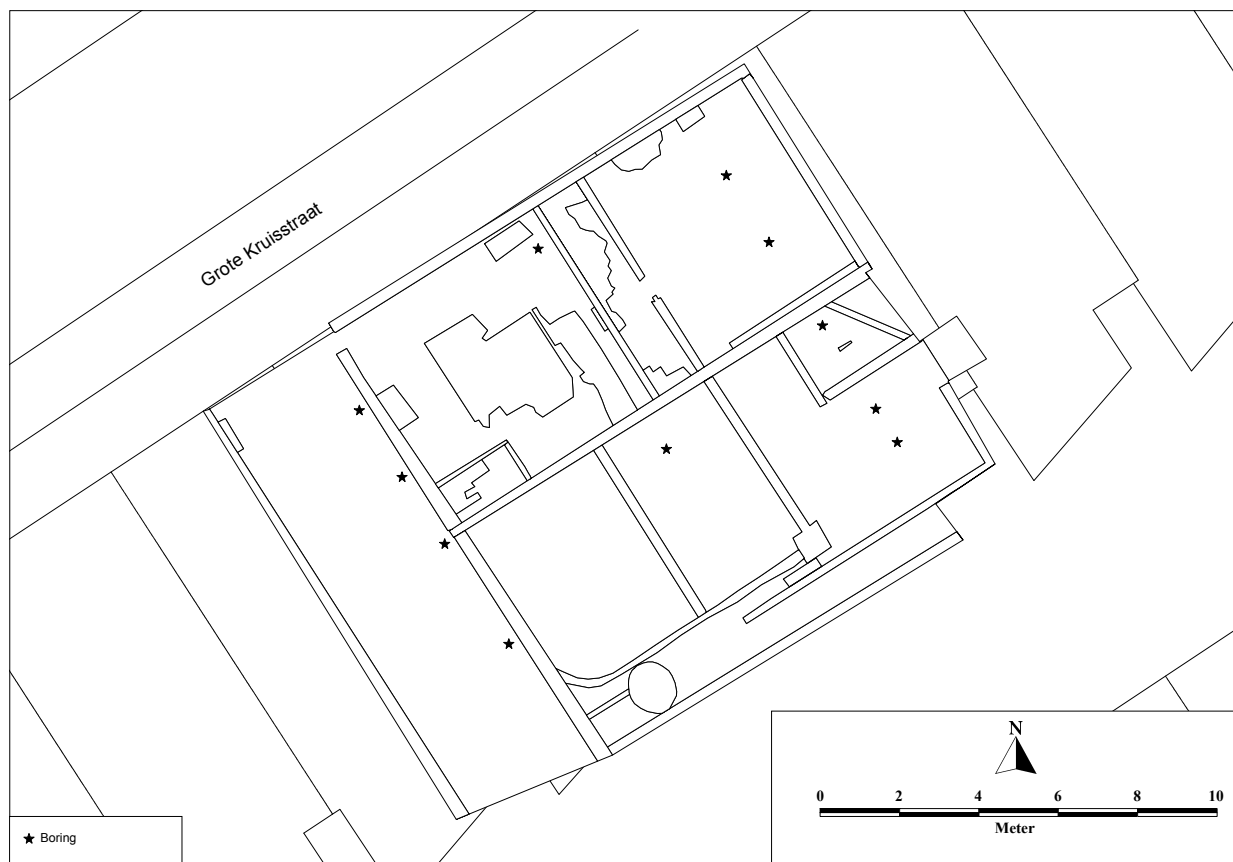
Het was de bedoeling om van meerdere huizen de funderingen te documenteren, maar die werkwijze moest herzien worden door de voortvarende aanpak van de graafmachinist, waardoor een groot deel van de ondergrond al van fundamenteën was ontdaan. Uiteindelijk is van slechts één woning de fundering gedocumenteerd. Daarvoor is een vlak aangelegd. Het vaste hoogtepunt is afgeleid van een NAP-bout bij de Nieuwe Kerk, Nieuwe Kerkhof 1. Dit hoogtepunt is overgezet

naar de drempel van Grote Kruisstraat 43-53, maar dit gegeven is niet goed gedocumenteerd. Op de huidige AHN ligt het maaiveld op circa 2,8 m +NAP.

De hoofdmeetlijn is uitgezet vanaf de hoek van huisnummer 24 en liep parallel met de straat. Dwars hierop is een aantal hulplijnen geplaatst. De veldtekening is op schaal 1:40 getekend en de grondsporen zijn ingekleurd. Naderhand is deze tekening gedigitaliseerd en van spoornummers voorzien. Door middel van een kleine proefsleuf haaks op het 20 m punt van de hoofdmeetlijn is ook de diepere ondergrond onderzocht, maar deze sleuf is niet gedocumenteerd met tekeningen en foto's. Wel zijn de aangetroffen vondsten hieruit op de vlaktekening aangegeven.

### 1.3 Bodemopbouw

De onderzoekslocatie ligt op de westelijke flank van de Hondsrug, een dekzand/keileemrug uit het Pleistoceen. Inzicht in de bodemopbouw is verkregen door het uitvoeren van grondboringen op het terrein. Haaks op de hoofdmeetlijn is op vier punten een dwarslijn uitgezet, waarlangs drie of vier boringen zijn geplaatst om de bodemopbouw in kaart te brengen (afb. 2). Uit het resultaat van deze boringen bleek dat het dekzand op circa 1,00-1,15 m onder het maaiveld ligt, op circa 1,65-1,80 m +NAP. Op dit dekzand, dat als geel zand in de boorbeschrijvingen is opgenomen, ligt een bruine of zwarte, ietwat vette grondlaag van circa 60 cm dikte, deze laag zou het voormalige esdek of een ophoging kunnen zijn.<sup>1</sup> Daarboven ligt circa 30 cm aan bouwgrond met daarin veel puinspikkels.



**Afbeelding 2:** De drie boorraaien gesitueerd op de opgravingsplattegrond. Kaart: J. Buist.

<sup>1</sup>Onlangs heeft Antea Group bij een archeologische begeleiding deze laag geïnterpreteerd als ophogingslaag (Huisman & La Fèber 2018, pp. 11-12, afb. 5).

## 1.4 Historie en archeologische verwachting

Op de top en de flanken van de Hondsrug wordt al duizenden jaren gewoond. De oudste archeologische bewoningssporen in de directe nabijheid van de onderzoekslocatie gaan terug naar de eerste eeuwen van de jaartelling. Voorafgaand aan de opgraving waren geen onderzoeken in de directe nabijheid uitgevoerd, maar naderhand zijn in de omgeving meerdere onderzoeken geweest (afb. 3). Zo is langs de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat op de percelen 72-84 in het jaar 1999 een opgraving uitgevoerd die onder andere resten van bewoning, zoals paalkuilen en greppels uit de 2e-3e eeuw n. Chr. heeft opgeleverd (Kortekaas 2001, pp. 15-16). Deze sporen kwamen tevoorschijn onder een middeleeuws esdek. Bovendien is toen naast de oostgevel van het Heymansgebouw van de Rijksuniversiteit een waterput opgegraven met daarin houten palen en aardewerkscherven uit de 2e-3e eeuw n. Chr. De waterput was met keien dichtgegooid. Een boerenerf zal in die periode niet ver daarvandaan hebben gelegen. Een opgraving op het perceel Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 113 heeft naast sporen van het middeleeuwse esdek ook aardewerk uit de late ijzertijd/vroege middeleeuwen opgeleverd (Kortekaas 2005, pp. 16-17). Tenslotte is bij de opgraving aan de noordzijde van de Grote Appelstraat (Blom 2008) een vuurstenen kling zonder passende context gevonden. Dit artefact dateert uit het midden-neolithicum tot late bronstijd. Ook op deze onderzoekslocatie is aardewerk uit de 2e-3e eeuw n. Chr. aangetroffen.



**Afbeelding 3:** Archeologische onderzoeken in de omgeving van de onderzoekslocatie. Kaart: J. Buist.

Nadat de bewoning uit de Romeinse ijzertijd (circa 2e-3e eeuw n. Chr.) was verdwenen, veranderde het landgebruik van deze plek ten noorden van de middeleeuwse stad. De bewoning maakte plaats voor het gebruik als akkergrond, de zogenaamde Noordes. Over deze Noordes liep vanaf de Boteringepoort de weg naar Adorp en Bedum, zoals afgebeeld op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1565. Pas bij de grote uitbreiding van de stad in het begin van de

17e eeuw kwam de onderzoekslocatie binnen de verdedigingswerken te liggen en werd het een deel van het stedelijk grondgebied. De bestudering van een vroeg-17e-eeuwse landmeterskaart door historicus B.P. Tuin leverde nieuwe gegevens op. Aan de westzijde heeft een depressie gelegen, die vervolgens is opgehoogd voor de stadsuitbreiding (Tuin & Velvis 2017, pp. 165-167, afb. 10). Omdat die nieuwe stadsuitbreiding vrij ruim was opgezet en men vanaf de stadse (zuidelijke zijde) kant begon met het bouwen van nieuwe woningen, bleef dit deel nog lang onbebouwd. Op de kaart van Haubois is de Grote Kruisstraat nog een grotendeels onbebouwde straat en is de onderzoekslocatie in gebruik als tuin (afb. 4). De straat heet dan overigens ‘Cruidstraat’.



**Afbeelding 4:** Kaart van Haubois uit 1643 met in de rode cirkel de opgravingslocatie aangegeven. Kaartbewerking: J. Buist. Originele kaart: collectie RHC Groninger Archieven.

Op de kadastrale minuut van 1829 staan aan de zuidzijde van de Kruidstraat al wel enkele losse panden, maar is er nog geen sprake van een gesloten gevelrij (afb. 5). In de loop van de 19e eeuw worden de vrije ruimtes volledig bebouwd met afzonderlijke woningen, vaak slechts eenlaags met kap. Tussen de Grote Rozenstraat en de Grote Kruisstraat ligt de oude Hortus en langs de zuidzijde van de Grote Kruisstraat staat een langgerekt kassengebouw.

De grootste wijziging in de bebouwing vindt plaats in de jaren '60 van de 20e eeuw als dit kassengebouw wordt gesloopt en er een nieuw faculteitsgebouw voor de Rijksuniversiteit Groningen (nu Heymansgebouw genoemd) wordt opgetrokken. Aan het begin van de jaren '80 worden in het kader van de Stadsvernieuwing slechte en/of verkrotte woningen aan de noordzijde van de straat gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Begin jaren '90 voltrekt dit proces zich ook aan de zuidzijde van de straat, tussen het universiteitsgebouw en nr. 24 in (afb. 6). Na leegstand van de woningen worden ze korte tijd gekraakt en eind 1991 worden de krakers met veel machtsvertoon uit de panden gehaald. De huizen worden spoedig daarna gesloopt.

Op de onderzoekslocatie worden de fundamenteën van de vroegere bebouwing uit de 18e of 19e eeuw verwacht. Mogelijk zijn er op dieper niveau ook nog sporen van de eerste bewoning uit het begin van de jaartelling of vuurstenen artefacten uit de prehistorie te vinden.



**Afbeelding 5:** Kadastrale minuut van 1829 met in de rode cirkel de opgravingslocatie. Kaartbewerking: J. Buist.



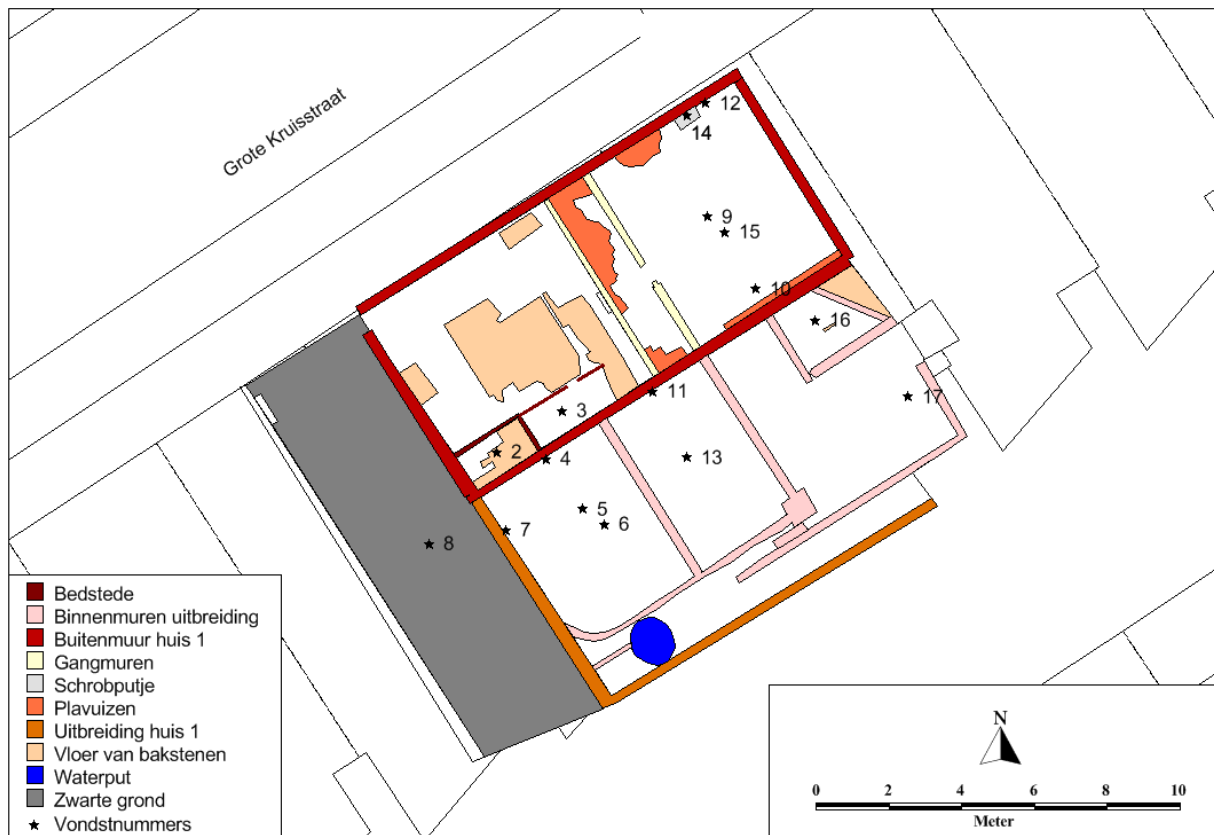
**Afbeelding 6:** De bebouwing langs de zuidzijde van de Grote Kruisstraat in 1990. Bij de rode pijl is de locatie van de opgraving. Foto: K.A. Gaasendam, collectie RHC Groninger Archieven (1785-28533).



## 2 Resultaten

### 2.1 Sporen en structuren

De aangetroffen grondsporen ter plaatse van de huidige locatie Grote Kruisstraat 18-22a zijn gedocumenteerd (afb. 7). Het betreffen vooral stenen funderingen, vloerrestanten en een waterput. De fundering van de oorspronkelijke voorgevel, langs de straatzijde, heeft een breedte van circa 12,5 m; de voet van de fundering ligt 33 cm onder maaiveld (2,47 m +NAP). De westelijke zijmuur is opgebouwd uit bakstenen met het formaat: 25 x 15 x 5 cm. De diepte van het huis is circa 13 m. Op circa 6 m van de voorgevel loopt een O-W muur dwars door het huis; de oorspronkelijke achtergevel van dit huis. De westmuur van het achterste deel van de woning is koud tegen het oorspronkelijke huis geplaatst. Aan de oostzijde ontbreekt deze muur grotendeels. Naast het huis ligt aan de westkant een onbebouwde strook van circa 3,5 m breed.



**Afbeelding 7:** Alle-sporenkaart van werkput 1. Kaart: J. Buist.

In het noordelijke gedeelte van het huis is in het midden een gang zichtbaar. Deze is 1,2 m breed en de zijmuren zijn opgetrokken uit gele ijsselsteentjes. De gang is belegd met plavuizen van 20 x 20 cm. Aan de voorzijde waren twee kamers, waarbij in de rechter (westelijke) voorkamer tegen de zuidmuur, de oorspronkelijke achtergevel, mogelijk twee bedstedes waren aangebracht. In de westelijke bedstede lag nog een vloertje van plavuizen, in de oostelijke bedstede was alleen een lemen vloerlaag aanwezig; mogelijk de onderlaag van de plavuizen. In het midden van de kamer lagen ook nog plavuizen. In de linker voorkamer was tegen de voorgevel een schroputje (afb. 8) aangebracht. Deze bestond uit meerdere lagen baksteen (afmeting 28 x 14 x 6 cm) en aan de bovenzijde lag een klein plavuizenvloertje (afmeting plavuizen: 20 x 20 cm). Onder de plavuizenvloer lagen scherven van een grote aspot en in de grond daaronder was veel houtskool aanwezig.



**Afbeelding 8:** Het schrobputje in de linker voorkamer. Foto: Bea Havinga.

Het zuidelijke deel van de woning bestond uit meerdere vertrekken, die met eensteens-muren van elkaar waren gescheiden. De vloer in deze vertrekken bestond uit een circa 10 cm dikke leemlaag, vermoedelijk de onderlaag van een plavuizenvloer, met daaronder geel zand. Onder het zand lag zwarte grond. In de zuidwesthoek van de woning, nog binnen de nieuwe achtergevel, werd een waterput aangetroffen. Deze put leek van recente datum en reikte tot 6 m diepte. De put is niet leeggehaald. Aan de oostzijde was een insteek voor de kelder en daarnaast was een driehoekige ruimte met een bakstenen vloertje aanwezig. Langs de achtergevel liep een smalle gang van circa 0,8 m breed.

## 2.2 Vondstmateriaal

Bij deze kleine opgraving zijn 17 vondstnummers uitgeschreven (bijlage 2). Na de opgraving zijn de vondsten gewassen en indien nodig geconserveerd. De verzamelde vondsten omvatten keramiek (KAW), bouwkeramiek (KBW), pijpen (KPY), glas (GLS), botmateriaal (BOT) en metaal (MTL). De vondsten dateren globaal gezien tussen 1700-1950. Enkele stukken zijn ouder en dateren nog uit de 16e en 17e eeuw. De belangrijkste vondsten worden hieronder per categorie besproken. Een volledige determinatielijst is opgenomen in bijlage 3. Het botmateriaal is alleen zeer globaal beschreven.

### 2.2.1 Keramiek

In totaal zijn 144 stuks keramiek aangetroffen. De verschillende keramieksoorten omvatten: roodbakkend, witbakkend en industrieel aardewerk, majolica, faience, steengoed en porselein. Al deze scherven dateren uit de nieuwe tijd, voornamelijk uit de 18e en 19e eeuw. De oudste aardewerkscherven zijn afkomstig van een bord (vnr. 2) van geglazuurd roodbakkend aardewerk met slibversiering uit het Werragebied (midden-Duitsland). Dit stuk dateert uit circa 1570-1625. Omdat delen van het glazuur door verwerking verdwenen zijn, is de decoratie niet erg



duidelijk meer. Dit bordfragment is gevonden in de westelijke bedstedekelder in combinatie met jonger aardewerk.

De keramiëkscherven behoren voornamelijk tot keuken- en tafelgerei en bevatten geen luxe voorwerpen. De aangetroffen objecten omvatten: aspot, bloempot, bord, grape, kachelpan, knikker, kop, kom, kruik, mineraalwaterkruik, pot, schoteltje en zalfpot. Alle moeilijk herkenbare scherven zijn ingedeeld bij het voorwerp 'pot'. Slechts enkele voorwerpen zijn voor meer dan de helft aanwezig. Tot de meer complete voorwerpen behoren een kopje, een schoteltje, twee knikkers en een aspot.

Het meest complete voorwerp van roodbakend aardewerk is een aspot, die in het schrobputje bij de voorgevel werd aangetroffen (vnr. 12, afb. 9). De pot is aan de buitenzijde bedekt met loodglazuur en heeft twee opstaande worstoren en een korte opstaande rand. De binnenzijde is ongeglazuurd en toont roetsporen. De pot staat op een standring. Op de aspot kon een sluitdeksel worden geplaatst. Op de schouder is een bloemvormig rozet, een zogenaamd roosje, als versiering aangebracht. De pot heeft aan de buitenzijde een oranjebruine kleur met daarin enige zwarte spikkels. Op grond van het model kan de aspot gedateerd worden in de 18e eeuw (Groeneweg 1992, p. 149, afb. 87 rechts). Ze is vermoedelijk in West-Brabant vervaardigd.



**Afbeelding 9:** Aspot van geglazuurd roodbakend aardewerk, vnr. 12. Datering: 18e eeuw. Foto: J. Buist. Tekening: Y. Schellinger.

Tot de andere bijzonderheden behoort een oorfragment van een fors formaat grape. Onder de rand is een rij van vingerindrukken aanwezig en ook bij de ooraanzet op de schouder van de pot zijn drie indrukken zichtbaar. De forse afmeting van dit aan de bovenzijde samengeknepen worstoor doet vermoeden dat het aan een zeer groot formaat grape heeft toebehoord. Op grond van de versiering zou een datering in de 17e eeuw aannemelijk zijn. Dit fragment is gevonden in de proefsleuf onder de linker voorkamer (vnr. 15) in combinatie met jongere scherven uit de 18e eeuw.

De meeste scherven van roodbakend aardewerk zijn afkomstig van Nederlandse productiecentra, zoals Friesland, Brabant en mogelijk van lokale pottenbakkers. Tot de importen behoren naast het bovengenoemde bordje van Werra-aardewerk ook een 18e-eeuws bordfragment uit het Nederrijnse gebied.

Van de andere keramiëksorten omvat alleen het industriële aardewerk ook twee meer complete voorwerpen, namelijk een kopje en een schoteltje. Eerstgenoemde is crèmekleurig en staat op een afgeronde standring (vnr. 7, afb. 10). De rand buigt licht naar buiten en van het ver-

moedelijk smalle lintoor is alleen de ooraanzet behouden gebleven. Dit kopje is waarschijnlijk van Engelse makelij. Het model is vergelijkbaar met een bodemvondst uit Tiel, dat dateert uit de 19e eeuw (Bartels 1999, p. 919, nr. 1429). De vondst is aangetroffen in het achterste deel van de woning aan de binnenzijde van de westelijke zijmuur. Het schoteltje is meer wit van kleur en staat eveneens op een standring (vnr. 11). Aan de onderzijde is het gestempelde beeldmerk van de Société Ceramique uit Maastricht afgebeeld (afb. 11). Dit beeldmerk dateert het schoteltje in de periode 1900 tot 1957 (Polling 2001, p. 95, beeldmerk 550). De vondst is aangetroffen bij de achtergevel tussen subrecent puin.



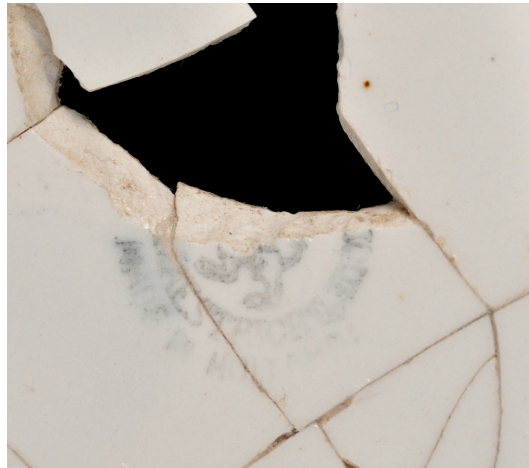
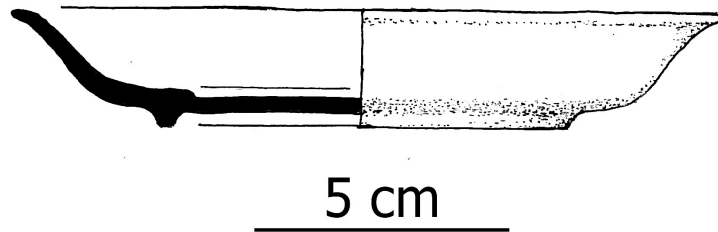
**Afbeelding 10:** Cr mekleurig kopje, industrieel aardewerk uit vermoedelijk Engeland, vnr. 7. Datering: 19e eeuw. Foto: J. Buist.

Van de aardewerken knikkers is er één met glazuur bedekt (vnr. 14). Beide hebben een doorsnede van circa 1 cm. Tevens is er een fragment van een grote knikker van bruin steengoed gevonden (vnr. 5).

De fragmenten van de kleipijpen behoren toe aan tenminste acht exemplaren. Hiervan dateert één exemplaar (vnr. 3) nog uit de 17e eeuw (1645-1665). Dit pijpfragment heeft een hielmerk waarop de letters HH zijn afgebeeld. Dat merk heeft toebehoord aan de maker Hendrik Hendriks, die in de stad Groningen actief was (Duco 1993, p. 146, nr. 36). De andere pijpfragmenten (ketels en stelen) dateren uit de 18e of 19e eeuw.

### 2.2.2 Glas

Het aantal glasvondsten is gering en bevat twintig vensterglasfragmenten en drie flesfragmenten. Eenmaal is het een bodem van een vierkante fles met opgestoken ziel (vnr. 3, uit de westelijke bedstedekelder) en eenmaal is het de bodem van een ronde fles (vnr. 14, uit schrobputje bij voorgevel). Beide fragmenten hebben een groene kleur. Mogelijk had de vierkante fles een functie als voorraadfles en behoorde de ronde bodem bij een wijnfles. Beide bodemfragmenten dateren vermoedelijk uit de 18e of 19e eeuw.



**Afbeelding 11:** Onderzijde van schoteltje met gestempeld beeldmerk van de Société Ceramique uit Maastricht, vnr. 11. Datering: 1900-1957. Foto: J. Buist. Tekening: Y. Schellinger.

### 2.2.3 Metaal

De metaalvondsten zijn geconserveerd en omvatten 21 voorwerpen en zes munten. Het zijn vooral voorwerpen uit een eenvoudig huishouden. Tot de duidelijk herkenbare voorwerpen horen een verzilverde theelepeltje (vnr. 15, afb. 12), enkele musketkogels (vnrs. 3 en 12), een schoengesfragment (vnr. 10), een koperen knoop (vnr. 9), een beschadigde vingerhoed (vnr. 6), een passerfragment (vnr. 13) en een compleet hoefijzer (vnr. 5, afb. 12). De datering van de meeste voorwerpen ligt in de 18e en 19e eeuw, waarbij het theelepeltje als 20e-eeuwse vondst duidelijk jonger is. Aan de achterzijde van de steel is het beeldmerk Alpacca aangebracht. Deze vondst komt overeen met een bodemvondst uit Zwolle met hetzelfde merk (Clevis & Klomp 2012, pp. 66-67, nr. 50). Het aangetroffen lakenlood (vnr. 10, afb. 14) is voorzien van het wapenschild van Stad en Ommelanden en dateert van na 1600.

De munten dateren alle uit de nieuwe tijd, tussen de 16e en 19e eeuw. De munten zijn gedetermineerd door Jan van der Wis.<sup>2</sup> Het zijn duiten, hele en halve centen en een plak. De volledige beschrijving is opgenomen in bijlage 3. De meeste munten passen bij de aangetroffen bewoningsperiode, maar alleen de Groningse plak uit circa 1505 (vnr. 6, uit zwarte grond onder lemen vloer/zand) past daar niet goed bij.

---

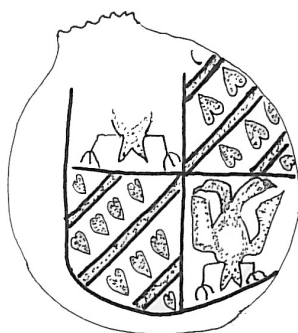
<sup>2</sup>J.C. van der Wis is erkend numismaat.



**Afbeelding 12:** Verzilverde theelepел, vnr. 15. Datering: 1900-1950. Foto: J. Buist.



**Afbeelding 13:** Hoefijzer, vnr. 5. Datering: 18e-19e eeuw. Foto: J. Buist.



2,5 cm

**Afbeelding 14:** Lakenlood met het wapen van Stad en Ommelanden, vnr. 10. Datering: na 1600. Tekening: H.F. Nieuwenhuizen.

### 3 Conclusie

Van één woning is de fundering gedocumenteerd. Deze is gebouwd in twee fasen. Het voorste deel aan de straatzijde meet circa 12 x 6 m en is gebouwd met 18e-eeuwse bakstenen. Het achterste deel is 12 x 7 m groot en hier zijn de muren gemetseld met cement. Dit deel dateert uit de late 19e eeuw.



**Afbeelding 15:** De aangetroffen fundamenteën geplot op de kadastrale minuut van 1829. Kaartbewerking: J. Buist.

De indeling van het oudste deel van de woning is vrij klassiek: een gang in het midden en aan beide zijden een kamer. In de rechter (westelijke) kamer waren twee bedsteden tegen de achtermuur geplaatst en in de linker (oostelijke) kamer was een klein schroputje tegen de voorgevel gesitueerd. Mogelijk stonden tegen de beide zijmuren de haarden, maar daarvan zijn geen duidelijke sporen aanwezig. De buitenmuur van het achterste deel van de woning is aan de westzijde koud tegen de bestaande fundering geplaatst. In dit deel zijn nog drie kamers en een smalle gang bij de achtermuur gelegen. Ook is hier een waterput aangetroffen, die overigens niet onderzocht is. De jongste muren zijn gemetseld met cement, terwijl de oudste muren in leem zijn gezet.

Op de kadastrale minuut lijken twee woningen afgebeeld (afb. 15), maar het kunnen ook drie eenkamerwoningen zijn geweest, waarvan bij de opgraving er twee zijn getraceerd. De gang aan de westzijde, de muren van de voor- en oorspronkelijke achtergevel en de westelijke buitenmuur komen goed overeen met de kadastrale minuut. In de 19e eeuw zijn deze eenkamerwoningen samengevoegd tot één woning met een gang in het midden van het huis.

De vondsten die in de woning zijn gedaan, dateren hoofdzakelijk uit de 18e en 19e eeuw en passen zeer goed bij de ouderdom van de funderingen. Het betreft vooral voorwerpen uit een eenvoudig huishouden; er zijn weinig luxueuze zaken gevonden. Zo dateren de verschillende fragmenten Chinees porselein uit de 18e en 19e eeuw, toen die keramieksoort al geen luxegoed meer was. Enkele vondsten zijn ouder en dateren uit de 16e en 17e eeuw. Toen was er nog geen sprake van bewoning, maar misschien gaat het hierbij om verloren goederen (muntjes) of gaat het om een erfstuk, zoals het Werrabord, dat langer in gebruik was voordat het kapot ging.



## Literatuur

- Bartels, M., 1999. *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250–1900)*. Amersfoort/Zwolle.
- Blom, M.C., 2008. *Een opgraving aan de noordzijde van de Grote Appelstraat te Groningen*. Stadse Fratsen 11.
- Clevis, H. & M. Klomp, 2012. *Van stinksloot tot erfsloot*. Zwolle (Archeologische Rapporten Zwolle 65).
- Duco, D.H., 1993. Kleipijpen. In: J.J. Lenting, H. van Gangelen & H. van Westing (red.), *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580 - 1850*. Sellingeren, pp. 125 –166.
- Groeneweg, Gerrit, 1992. *Bergen op Zooms aardewerk. Vorm en decoratie van gebruiksaardewerk gedurende 600 jaar pottenbakken in Bergen op Zoom*. Bijdrage tot de studie van het Brabants Heem 35. Waalre.
- Huisman, M.H. & D. la Fèber, 2018. *Archeologische begeleiding vervangen leidingen Noorderbinnensingel en zijstraten 2016/190*. Heerenveen (Antea Group Archeologie).
- Kortekaas, G.L.G.A., 2001. Jaarverslag archeologie in 2000. *Hervonden Stad 2001*, pp. 4–22.
- Kortekaas, G.L.G.A., 2005. Jaarverslag archeologie in 2004. *Hervonden Stad 2005*, pp. 6–36.
- Polling, A., 2001. *Maastrichtse ceramiek. Merken en dateringen*. Lochem.
- Tuin, B.P & A. Velvis, 2017. Barch en dal op de Noordes. De kaart van de vestingwerken van Groningen door Thomas van den Barch van Vianen. *Hervonden Stad 22*, pp. 144–169.





## Bijlage 1 Technische en administratieve gegevens

|                               |   |
|-------------------------------|---|
| Gemeente:                     | Groningen   |
| Plaats:                       | Groningen   |
| Straat:                       | Grote Kruisstraat 22  |
| Toponiem                      | Grote Kruisstraat 4-22  |
| Monumentennr.:                | 107854  |
| Kaartblad:                    | 07D   |
| Coördinaten:                  | 233.069/582.367   |
| Archis onderzoeksmeldingsnr.: | 506   |
| Opdrachtgever:                | Gemeente Groningen  |
| Bevoegd gezag:                | Biologisch Archeologisch Instituut (nu GIA) van RuG   |
| Betrokken instanties:         | Bouwbedrijf GEVEKE (aannemer)<br>Firma Mekken (graafmachine)<br>Gemeente Groningen<br>Stichting Monument & Materiaal (M&M)  |
| Medewerkers:                  | J. Buist (kaarten en fotografie, gemeente Groningen)<br>B. Havinga (veldteam, gemeente Groningen)<br>K. Helfrich (veldteam en auteur, gemeente Groningen)<br>M. Kamphuis (veldteam, M&M)<br>G.L.G.A. Kortekaas (projectleider, gemeente Groningen)<br>H. Nieuwenhuizen (veldteam en tekening metaal, M&M)<br>B. Rooyen (machinist fa. Mekken)<br>Y. Schellinger (tekeningen keramiek, M&M)<br>J. Wegter (veldteam, M&M) |
| Complex:                      | 17e-eeuwse stadsuitbreiding   |
| Periode:                      | Nieuwe tijd   |
| Geomorfologie:                | Pleistocene dekzandrug  |
| Type bodem:                   | Esdek op dekzand  |
| Hoogte:                       | 2.8 m +NAP (maaiveld)   |
| Opgravingsperiode:            | 13-15 januari 1992  |



## Bijlage 2 Vondstenlijst

| vnr. | datum  | put | vlak | aard spoor | omschrijving spoor                    | vondstcategorie     | datering |
|------|--------|-----|------|------------|---------------------------------------|---------------------|----------|
| 1    | 14-jan | 1   | 1    | VR?        | op ijsselsteentjes (niet op tek)      | kaw, bot , gls, kbw | 18-19    |
| 2    | 14-jan | 1   | 1    | KEL        | uit bedsteekelder west                | kaw, kbw            | 17-19    |
| 3    | 14-jan | 1   | 1    | KEL        | uit bedsteekelder oost                | kaw, kpymtl, gls    | 17B-19   |
| 4    | 14-jan | 1   | 1    | PUI        | tussen puin, onder leem- en zandlaag  | kaw                 | 19A      |
| 5    | 14-jan | 1   | 1    | LG         | temidden van puin in leemlaag         | kaw, mtl            | 18-19    |
| 6    | 14-jan | 1   | 1    | LG         | uit zwarte grond, onder leem/zand     | kpy, mtl            | 17B-19   |
| 7    | 14-jan | 1   | 1    | MR         | naast fundering N-Z                   | kaw                 | 19A      |
| 8    | 14-jan | 1   | 1    | LG         | uit zwarte grond                      | mtl                 | 17B-19   |
| 9    | 14-jan | 1   | 1    | LG         | net onder zand in zwarte grond        | mtl                 | 19-20    |
| 10   | 14-jan | 1   | 1    | LG         | uit zwarte grond, bij grijze tegels   | mtl                 | 17-18    |
| 11   | 14-jan | 1   | 1    | PUI        | uit subrecent puin, naast achtergevel | kaw, kbw            | 20A      |
| 12   | 15-jan | 1   | 1    | MR         | langs voorgevel                       | kaw, mtl            | 18-20A   |
| 13   | 15-jan | 1   | 1    | ?          | uit proefgat                          | kaw, kbw, kpy, mtl  | 18B-19   |
| 14   | 15-jan | 1   | 1    | PU         | uit put (haard) aan de voorgevel      | kaw, mtl, gls       | 18-19    |
| 15   | 15-jan | 1   | 1    | LG         | vondsten proefsleuf                   | kaw, kpy, mtl, gls  | 17B-19   |
| 16   | 15-jan | 1   | 1    | LG         | vondsten proefsleuf                   | kaw, gls            | 18       |
| 17   | 15-jan | 1   | 1    | LG         | vondsten proefsleuf                   | kaw                 | 18-19    |



## Bijlage 3 Determinatielijst vondsten

### Keramik

| vnr.    | keramiek soort | voorwerp           | aantal | aanwezig | omschrijving  | herkomst               | datering |
|---------|----------------|--------------------|--------|----------|---|------------------------|----------|
| Keramik |                |                    |        |          |   |                        |          |
| vnr.    | keramiek soort | voorwerp           | aantal | aanwezig | omschrijving  | herkomst               | datering |
| 1       | wb aw          | kom?               | 2      | W        | 1x groengeel glazuur, 1x beide zijden groen koper/loodglazuur   | -                      | 18-19    |
| 2       | werra aw       | bord               | 1      | W/B      | met loodglazuur + slibversiering o.a. cirkelbanden + groen), zeer verweerde staat, opspit?  | Werragebied            | 16d-17a  |
| 2       | ind aw         | kom?               | 1      | W        | wit   | Maastricht?            | 19-20?   |
| 4       | wb aw          | kom                | 8      | R/W      | groengeel glazuur, brede rand met aanzet van horizontaal oor  | -                      | 18-19    |
| 4       | ind aw         | schoteltje         | 1      | B        | met groene decoratie transferprint (landschap)  | Engeland?              | 19A      |
| 5       | rb aw          | pot                | 1      | W/B      | beide zijden loodglazuur, standring   | Friesland              | 18-19    |
| 5       | steengoed      | mineraalwaterkruik | 1      | R/Hals   | beige kleur, dikke rand en korte hals, met zoutglazuur  | Westerwald?            | 18-19    |
| 5       | faience        | bord               | 1      | R        | met blauwe decoratie (Chinees motief?)  | Friesland              | 18?      |
| 5       | ind aw         | bord?              | 1      | W        | wit   | -                      | 19?      |
| 5       | steengoed      | knikker            | 1      | fragm    | donkerbruine kleur, met zoutglazuur, massief  | Duitsland              | 19       |
| 5       | rb aw          | pot                | 1      | W        | met loodglazuur binnenzijde   | Friesland              | 18-19    |
| 5       | rb aw          | pot                | 1      | W        | beide zijden loodglazuur, binnenzijde slibversiering geel), aanzet van oor  | Friesland              | 18-19    |
| 5       | rb aw          | kachelpan          | 1      | W/B      | buitenzijde donkerbruin, binnenzijde loodglazuur, standvlak   | -                      | 19       |
| 7       | ind aw         | kop                | 4      | R/W/B B  | wit, 2x standring + aanzet van dun lintoor  | Engeland               | 19A      |
| 7       | rb aw          | pot                | 1      | W        | met glazuur beide zijden en slibversiering binnenzijde (geel)   | Friesland              | 18-19    |
| 11      | ind aw         | schoteltje         | 24     | R/W/B    | wit, standring, 1x 70% aanwezig, met stempel merk Société Ceramique op onderzijde + made in Holland (zie Polling p95, beeldmerk 550)    | Maastricht             | 20A      |
| 11      | ind aw         | bord               | 5      | R/W B    | wit   | Maastricht?            | 19-20A   |
| 12      | rb aw          | grape              | 1      | W        | met loodglazuur binnenzijde, beroete buitenzijde  |                        | pme      |
| 12      | rb aw          | doofpot            | 30     | R/W/O/B  | met loodglazuur buitenzijde, binnenzijde beroet, korte opstaande rand, 2 opstaande worstoren, 7-bladig rozet als versiering op schouder | West-Brabant           | 18       |
| 12      | rb aw          | pot                | 1      | W        | beide zijden loodglazuur, opstaande rand met uitstekende richel (voor sluitdeksel)  | -                      | 18       |
| 12      | rb aw          | bord               | 1      | B        | met loodglazuur + slibversiering (wafelpatroon, slib afgesleten), standvlak   | Nederrijn              | 18       |
| 13      | rb aw          | bloempot           | 1      | R        | ongeglazuurd, met verdikte manchetrans  | -                      | 19-20    |
| 13      | rb aw          | kachelpan          | 5      | W, B     | donkerbruin buitenzijde, beide zijden loodglazuur, standvlak  |                        | 19       |
| 13      | porselein      | kopje              | 1      | W/B      | wit, standring, veldspaatglazuur  | Europa                 | 19-20    |
| 13      | creamware      | bord               | 2      | R        | cremekleurig  | Engeland?              | 18B-19   |
| 13      | rb aw          | pot                | 1      | W        | beide zijden loodglazuur  | -                      | pme      |
| 13      | rb aw          | pot                | 1      | W        | binnenzijde loodglazuur   | -                      | pme      |
| 13      | steengoed      | mineraalwaterkruik | 1      | W        | donkerbruine kleur, zoutglazuur   | Duitsland (Westerwald) | 19       |
| 13      | ind aw         | bord               | 1      | R/W      | wit   | Maastricht?            | 19       |
| 13      | ind aw         | schoteltje         | 4      | R/W/B    | lichtgrijze kleur, standring, diameter circa 9 cm   | Engeland               | 18c      |
| 14      | ind aw         | schoteltje         | 2      | W,B      | met paarse decoratie (floraal, transferprint), blindmerk DA(wson?)  | Engeland               | 19A      |
| 14      | ind aw         | bord               | 3      | R, W     | wit   | -                      | 19       |
| 14      | ind aw         | schoteltje         | 1      | R        | blauwe filetlijn op de rand   | Maastricht?            | 19       |

Vervolg tabel volgende blz.

| vnr. | keramiek soort | voorwerp   | aantal | aanwezig   | omschrijving   | herkomst             | datering    |
|------|----------------|------------|--------|------------|--|----------------------|-------------|
| 14   | ind aw         | kop        | 1      | R/W        | met horizontale 'parel'snoeren aan de buitenzijde (soort netwerkpatroon)   | Engeland/Maastricht? | 19A         |
| 14   | faience        | bord       | 1      | W          | met blauwe decoratie (floraal)   | Friesland?           | 18?         |
| 14   | aw             | knikker    | 2      | gaaf       | 1x onregelmatig rond met glazuur, 1x ongeglazuurd  | lokaal?              | pme         |
| 14   | rb aw          | kop?       | 1      | W          | met loodglazuur beide zijden + slibversiering binnenzijde (gele spiegel)   | Friesland            | 18-19       |
| 14   | wb aw          | kom?       | 1      | W/B        | groen/geel loodglazuur, pootje   | -                    | 18-19       |
| 15   | porselein      | schoteltje | 2      | W/B        | Kapucijnergoed, blauwe decoratie (floraal) in onderglazuur, btz donkerbruin, standring, met veldspaatglazuur                     | China                | 18          |
| 15   | wb aw          | pot        | 3      | R/W/O      | groengeel glazuur, met verticaal lintoor, indruk bij ooraanzet   | -                    | 17-18       |
| 15   | ind steengoed  | kopje      | 1      | B          | lichrgrijs, met standring  | Engeland             | 18B         |
| 15   | faience        | zalfpot    | 1      | R/W        | wit  | Delft                | 17B-18      |
| 15   | rb aw          | grape      | 3      | R/W/O/B, B | met loodglazuur binnenzijde, 1x beroete poot, 1x fors worstoor met indrukken bij ooraanzet en rij van vingerindrukken onder rand | Noord-Nederland      | 17B         |
| 15   | rb aw          | kom        | 3      | R/W, W, O  | ongeglazuurd, vlakke rand  | Noord-Nederland      | pme         |
| 15   | rb aw          | pot        | 1      | R/W        | beide zijden loodglazuur, slibversiering buitenzijde   | Friesland            | 18-19       |
| 15   | rb aw          | pot        | 1      | R          | met loodglazuur aan binnenzijde  | -                    | pme         |
| 16   | rb aw          | bloempot   | 1      | W/B        | ongeglazuurd, standring  | -                    | pme         |
| 16   | steengoed      | kruik      | 1      | W          | gevekt bruine kleur, met zoutglazuur   | Frechen              | 17-18       |
| 16   | rb aw          | grape      | 1      | W          | met loodglazuur binnenzijde, beroet  | Noord-Nederland      | 17-18       |
| 16   | creamware      | bord       | 1      | R          | cremekleurig   | Engeland             | 18B-19a     |
| 16   | faience        | bord       | 1      | R          | met blauwe beschildering   | Friesland            | 18?         |
| 16   | porselein      | schoteltje | 1      | R          | met blauwe decoratie in onderglazuur, veldspaatglazuur   | China                | pme (18-19) |
| 17   | rb aw          | pot        | 3      | W/B, W     | met loodglazuur + slibversiering beide zijden (gele spiegel, tulpmotief + groen btz)   | Friesland            | 18-19       |
| 17   | faience        | bord       | 1      | R          | wit, brede vlag, oplopende rand  | Delft                | 17B-18a     |
| 17   | rb aw          | pot        | 1      | W          | met loodglazuur binnenzijde, dikke scherf  | -                    | pme         |
| 17   | majolica       | bord       | 1      | R          | met blauwe decoratie, afgesprongen tinglazuur  | Friesland            | 18          |

#### Bouwkeramike(KBW)

| vnr. | Ker. Soort | vorm      | aantal | aanwezig | omschrijving                                 | herkomst    | datering |
|------|------------|-----------|--------|----------|--|-------------|----------|
| 1    | majolica   | wandtegel | 7      | fragm    | wit, met kalkspecie aan achterzijde          | Friesland   | 18-19    |
| 2    | majolica   | wandtegel | 3      | R, Hoek  | wit  | Friesland   | 18-19    |
| 11   | majolica   | wandtegel | 1      | fragm    | wit, circa 0,8 cm dikte                      | Friesland   | 18-19    |
| 11   | ind aw     | wandtegel | 1      | Hoek     | wit, circa 0,5 cm dik, machinaal vervaardigd | Maastricht? | 20       |
| 13   | rb aw      | dakpan    | 1      | fragm    | ongeglazuurd                                 | -           | pme      |

#### Pijpaardewerk (KPY)

| vnr. | aanwezig     | ketelvorm    | aantal | omschrijving  | herkomst  | datering  | literatuur             |
|------|--------------|--------------|--------|---|-----------|-----------|------------------------|
| 3    | steel        | nvt          | 1      | dikke steel met raderingen, hielmerk gekroonde HH                                   | Groningen | 1645-1665 | Bourtange p146, nr. 36 |
| 6    | ketel, steel | vroeg-ovo~de | 4      | dunne steel, 1x met hielmerk SVB  | Gouda     | 18c       | Duco nr. 497           |
| 13   | steel, ketel | ovo~de       | 5      | dunne stelen, 1x met hielmerk gekroonde 55 + Gouds schildje, 1x hielmerk onleesbaar | Gouda     | 18c       | Duco nr. 678, model g  |

Vervolg tabel volgende blz.

| vnr. | aanwezig     | ketelvorm         | aantal | omschrijving   | herkomst | datering | literatuur                 |
|------|--------------|-------------------|--------|--|----------|----------|----------------------------|
| 14   | ketel, steel | grote ovoïde (3x) | 20     | dunne stelen, 2x met radering, 2x ketel model i, 1x model h, 2x hielmerk: 1x gekroonde 51, 1x mensfiguur | Gouda    | 19       | Duco nr. 647a, model h + I |
| 15   | steel, ketel | ovoïde            | 8      | 2x dikke, 5x dunne stelen, 1x met hielmerk springend paard   | Gouda    | 18A      | Duco nr. 31                |

#### Glas (GLS)

| vnr. | vorm/voorwerp  | kleur        | aantal | aanwezig | omschrijving                                   | herkomst | datering |
|------|----------------|--------------|--------|----------|--|----------|----------|
| 1    | vensterglas    | groen        | 6      | fragm    | geïriseerd                                     | -        | 18-19    |
| 3    | (voorraad)fles | groen        | 1      | B        | vierkante vorm, opgestoken ziel                | -        | 17B-18   |
| 14   | wijnfles?      | groen        | 1      | B        | ronde vorm, opgestoken ziel, slijtage op bodem | -        | 18-19    |
| 15   | fles           | groen        | 1      | W        | beide zijden geïriseerd, mogelijk van wijnfles | -        | 18       |
| 16   | vensterglas    | helder + mat | 14     | fragm    | zowel dun als dikker glas                      | -        | nt B/C   |

#### Botmateriaal (BOT)

| vnr. | soort           | aanwezig  | aantal | omschrijving                 |
|------|-----------------|-----------|--------|------------------------------|
| 1    | vis (kabeljauw) | kieuw     | 1      |                              |
| 15   | varken          | onderkaak | 1      | jong dier, nog kiezen in bot |
| 15   | rund            | nekwervel | 1      | atlas?                       |
| 15   | zoogdier        | rib       | 2      |                              |
| 15   | zoogdier        | pijpbene  | 1      |                              |

#### Metaal

| vnr. | metaalsoort      | vorm              | aantal | afmeting (in mm) | omschrijving   | datering |
|------|------------------|-------------------|--------|------------------|--|----------|
| 3    | lood             | kogel             | 1      | Ø13              | musketkogel met aangehecht gietstuk  | 17-19    |
| 5    | ijzer            | hoefijzer         | 1      | 138x120          | met 8 nagelgaten   | 18-19    |
| 6    | ijzer            | gesp              | 1      | 31x24            | rechthoekig model, angel ontbreekt   | 17B-19   |
| 6    | ijzer            | vingerhoed        | 1      | Ø18, H 22        | mist kwart deel, drie fragmenten   | 17B-19   |
| 6    | koper            | bakje             | 1      | Ø60, H 14        | met standvlak, mogelijk van weegschaal   | 17B-19   |
| 6    | koper            | dopje             | 1      | Ø28, H 3,5       | afsluitdop   | 17B-19   |
| 6    | koper            | sierement         | 1      | 8x8              | bolletje met v-vormig deel, toepassing onbekend  | 17B-19   |
| 8    | koper            | ring              | 1      | Ø23              | geen sieraad   | 17B-19   |
| 8    | koper            | mesheftbeschermer | 1      | 25x15            | dubbelgevouwen   | 17B-19   |
| 9    | koper            | knoop             | 1      | Ø18, H 6         | met draadoog, vlakke bovenzijde op onderzijde tekst  | 19-20    |
| 9    | koper            | kastdeurknop      | 1      | Ø32 H 17         | vlakke bovenzijde  | 19-20    |
| 10   | koper            | schoengesp        | 1      | 55x42            | fragment met angel   | 18       |
| 10   | lood             | lakenlood         | 1      | Ø22, D 7         | voorzien van wapenschild Stad en Ommelanden  | 17-18    |
| 12   | koper verzilverd | theelepeltje      | 1      | 110x23           | heft versierd met palmet en rond uiteinde, op achterzijde een gestempeld merkje Alpaca pener | 20A      |
| 12   | lood             | kogel             | 1      | Ø20              |  | 17-19    |
| 13   | koper            | passer            | 1      | 65x8             | scharnierpunt van passer   | 19-20    |

Vervolg tabel volgende blz.

| vnr. | metaalsoort | vorm             | aantal | afmeting (in mm) | omschrijving                         | datering |
|------|-------------|------------------|--------|------------------|--------------------------------------|----------|
| 15   | ijzer       | spijker          | 2      | 113x14, 70x5     | 1x compleet met kop                  | 17B-19   |
| 15   | ijzer       | staaf            | 1      | 198x10x6         | mogelijk gereedschap                 | 17B-19   |
| 15   | ijzer       | hengselfragment? | 1      | 115x10           | licht gebogen vorm, deels getordeerd | 17B-19   |
| 15   | ijzer       | draad            | 1      | L 90             | gebogen vorm (haaks)                 | 17B-19   |

#### Munten

| vnr. | metaalsoort | waarde             | aantal | gewicht | opmerkingen mbt conditie           | herkomst                   | datering      | literatuur   |
|------|-------------|--------------------|--------|---------|------------------------------------|----------------------------|---------------|--------------|
| 3    | brons       | 1 cent             | 1      | 1,8 gr  | sterk aangevreten                  | Koninkrijk der Nederlanden | 1883          | Sch. 700     |
| 6    | koper       | halve of hele plak | 1      | 0,7 gr  | zeer sterk aangevreten en gebroken | Groningen                  | circa<br>1505 | P. 1.235     |
| 6    | koper       | 1/2 cent           | 1      | 1,3 gr  | goede staat                        | Koninkrijk der Nederlanden | 1841          | Sch. 538     |
| 6    | koper       | duit               | 1      | 2,8 gr  | goede staat                        | Gelderland                 | 1794          | PW 1020      |
| 6    | koper       | indet              | 1      | 1,0 gr  | ernstig beschadigd                 | onbekend                   | ?             | -            |
| 9    | koper       | 1 cent             | 1      | 3,0 gr  | jaartal onleesbaar                 | Koninkrijk der Nederlanden | 1819-<br>1877 | vgl Sch. 324 |